

są prawdziwą skarbnicą aforyzmów staroindyjskich dotyczących m. in. króla i jego urzędników, polityki państwa, bogactwa i ubóstwa, wiedzy i ignorancji, cnoty i występku, kobiet, synów, przyjaciół i wrogów, gospodarzy i gości, służących i służby. Można tu znaleźć wiele klejnotów mądrości starożytnych Indii.

CEZARY KUNDEREWICZ (Warszawa)

Gaio nel suo tempo, Atti del Simposio romanistico, Biblioteca di Labeo, III, Napoli „Jovene” 1966, s. VII+161.

Odnalezienie w r. 1816 przez Niebuhra, w bibliotece kapituły w Weronie, tekstu Instytucji Gaiusa zrewolucjonizowało całą dotychczasową naukę prawa rzymskiego. Pomimo, że od odkrycia tekstu Instytucji upłynęło już przeszło 150 lat zainteresowanie tym — wzbudzającym tak wielkie kontrowersje — dziełem i jego autorem nie tylko, że się nie zmniejsza, lecz przeciwnie w ostatnich latach pojawia się coraz to więcej studiów poświęconych wyłącznie Gaiusowi, nie mówiąc już o tym, że każda niemal praca romanistyczna dotykać musi, w mniejszym lub większym stopniu, „problemu Gaiusa”.

Przejawem nie słabnącego w nauce prawa rzymskiego zainteresowania Gaiusem było międzynarodowe sympozjum romanistyczne, które odbyło się w Neapolu w dniach od 16 do 19 grudnia 1965 r. Materiały tego sympozjum wydane zostały w trzecim tomie Biblioteca di Labeo pod tytułem zaczerpniętym z wprowadzającego do dyskusji referatu F. Casavola pt. *Gaio nel suo tempo*¹. Tom stanowi zbiór referatów i wypowiedzi w dyskusji, głównie przedstawicieli włoskiej nauki prawa rzymskiego.

Wprowadzeniem do dyskusji jest wspomniany już artykuł F. Casavola W zbiorze znajdują się ponadto następujące pozycje: G. G. Archi, *Dubbi su Gaio*; A. Biscardi, *Postille gaiane*; G. Cervenca, *A proposito di Gai 2.163 e 2.280*; G. Grosso, *Osservazioni su Gaio*; M. Horvat, *Gaio e le fonti del diritto*; M. Kaser, *La classicità di Gaio*; L. Labruna, *Interpretazione di Gai 3.119 a*; D. Liebs, *Gaius und Pomponius*; J. Macqueron, *Storia del diritto ed arcaismo in Gaio*; P. Pescani, *Difesa minima di Gaio*; U. Robbe, *Osservazioni su Gaio*; O. Robbela, *Osservazioni su „Gaio nel suo tempo”*; G. Scherillo, *Gaio e il sistema civilistico*.

Wiadomości o osobie Gaiusa są — w porównaniu z innymi jurystami, których spuścizna nie zachowała się w takim jak Gaiusa rozmiarze — bardziej niż skąpe. Imię Gaius, które stanowić mogło zarówno praenomen, jak też nomen czy cognomen, nie pozwala na przeprowadzenie jakiegokolwiek jego identyfikacji. Fakt ten prowadził do najrozmaitszych spekulacji zmierzających do wyjaśnienia zagadki Gaiusa.

Ten tajemniczy jurysta, co do którego brak wiadomości, aby był znany przez współczesnych mu, posiadał ogromny wpływ na losy prawa rzymskiego: Justynian w dwóch konstytucjach wprowadzających Instytucje i Digesta (Imperatoriam § 6 oraz Omnem § 1) obdarza go wymownym epitetem *Gaius noster*. Nic więc dziwnego, że szereg uczonych dążyło do wyświetlenia tajemnicy pochodzenia Gaiusa². Niestety wiele z tych prób opierało się na wierze — być może najlepszej — a nie-

¹ S. 1-11. To samo w Labeo, t. XII, 1, 1966, s. 7 i n.

² Zestawienie literatury zob.: W. Kunkel, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Weimar 1952, s. 186 i n.; L. Wegner, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, s. 507 i n. W omawianym zbiorze zob. D. Liebs, s. 61-62 w uwagach.

kiedy na czystej fantazji ich autorów. Przykładem takich prób mogą być rozważania Samtera³, który uważał, że pod imieniem Gaiusa kryła się uczona w prawie kobieta. Podobnie w granicach fantazji obracał się Kokourek⁴, który z całą pewnością dowodził, że Gaius był Syryjczykiem, Żydem lub Egipcjaninem, pochodzącym z rodziców mówiących po grecku. Miał on być przywieziony do Rzymu przez samego Hadriana, którego też miał być niewolnikiem.

Na szczęście obecnie wydawane prace dotyczące biografii Gaiusa, takie jak np. niedawno wydana, bardzo zresztą dyskusyjna praca Honoré⁵, obracają się na gruncie analizy tekstu czy też stylu jurysty, przy wysuwaniu teorii dotyczących jego osoby.

W niektórych pozycjach omawianego zbioru znajduje oddźwięk wysunięty przez Honoré i przez Mayer-Maly'ego⁶ problem związku Gaiusa z Pomponiuszem. Interpretacja tekstu Pomponiusza z lib. 22 ad Q. Mucium (D.45.3.39) dokonana przez Honoré i Mayer-Maly'ego, że Pomponius rzeczywiście powoływał swego kolegę, czy nauczyciela Gaiusa (*quod Gaius noster dixit*), nie ma dostatecznych podstaw. Wyrażenie *Gaius noster* w D.45.3.39 może odnosić się równie dobrze do Gaiusa, być wstawką kompilatorów justyniańskich, jak również oznaczać C. Cassiusa Longinusa, który niejednokrotnie był powoływany jako Gaius⁷.

Sceptycyzm co do możliwości wysuwania z tekstu D.45.3.39 istnienia związków pomiędzy Pomponiuszem i Gaiusem, który reprezentują w omawianym zbiorze Casavola (s. 2 i n.), Kaser (s. 44-45) oraz Pescani (s. 83 uw. 4) wydaje się najzupełniej usprawiedliwiony. Argumenty o charakterze emocjonalnym⁸ nie powinny mieć zastosowania.

Casavola, we wprowadzającym do dyskusji na sympozjum referacie, słusznie odcina się od wszelkich prób ustalenia faktów biograficznych dotyczących osoby Gaiusa. Jako jedyny pewnik przyjmuje, że Gaius wykładał w Rzymie w szkole Sabinianów: „A voler redigere un bilancio delle certezze, in questa prospettiva biografica, a parte le datazioni di massima della operosità gaiana, non resta che prendere atto di un solo dato: Gaio è, a Roma, un insegnante, che si professa educato alla scuola dei Sabiniani” (s. 2).

Odchodząc od nierealnych rozważań na temat osoby Gaiusa nauka prawa rzymskiego dochodzi obecnie do postawienia zasadniczego pytania: jaki charakter miały pisma tego jurysty? Od ślepej wiary w tekst Instytucji jako najbardziej pewnego kryterium poznania prawa klasycznego⁹ dochodzą niektórzy badacze do kräncowego stwierdzenia, że Gaius *ist kein klassiker*¹⁰.

³ R. Samter, *War Gaius das männliche Pseudonym einer Frau?*, Deutsche Juristenzeitung, t. XIII, 1908, s. 1386 i n.

⁴ A. Kokourek, *Qui erat Gaius? Indagatio nova quaestionis*, ACIR, t. II, 1935, s. 516-517.

⁵ A. M. Honoré, *Gaius. A Biography*, Oxford 1962.

Według bibliografii zawartej w czasopiśmie „Iura” praca ta doczekała się 15 recenzji w różnych czasopismach naukowych. Z bardziej obszernych recenzji można wymienić: G. G. Archi (SDHI, t. XXIX, 1963, s. 424 i n.), G. Crifò (Riv. di Fil. e Istr. Clas., t. XCII, 1964, s. 219 i n.); M. Kaser (Gnomon, t. XXV, 1963, s. 479 i n.); F. Wieacker (ZSS, LXXXI, 1964, s. 401 i n.).

⁶ Th. Mayer-Maly, *Gaius noster*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, t. X, 1963, s. 55 i n.

⁷ Por.: D.24.3.59; D.35.1.54; D.46.3.78.

⁸ Por. O. Robleda (s. 142): *A me invece, soprattutto dopo quanto hanno scritto Honoré e Mayer-Maly, appare più credibile che...*

⁹ *Error et errantium claritate et errati incredibilitate pariter insignis* (Mommensen w wyd. Digestów, t. I, 1870, s. 36). Por. F. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, s. 194.

¹⁰ M. Kaser, *Gaius und die Klassiker*, ZSS, t. LXX, 1953, s. 176.

Podjęta na nowo w r. 1953 przez Kaserę dyskusja na temat, czy Gaius może być uważany za klasyka, czy też nie, przewijała się w licznych wypowiedziach podczas gaiusowego sympozjum:

Zdaniem Casavoli w osobie Gaiusa miała miejsce „una separazione profonda tra scienza e pratica” (s. 4). Dzieła tego jurysty miały charakter wybitnie dydaktyczny, były przeznaczone do nauki prawa (s. 7, 5)). Casavola uzasadnia swoją tezę tym, że u Gaiusa — w przeciwieństwie do innych autorów — nie spotyka się wyrażań wskazujących na wypowiadanie własnego poglądu. Słowa takie, jak: *aio, puto, mihi videtur* itp., nie występują w Instytucjach Gaiusa. Co więcej w pozostałej spuściźnie Gaiusa, przekazanej w Digestach, słowo *puto* występuje jedynie 4 razy, i to w kontekście pozbawionym zabarwienia stanowczości (s. 4-5).

To wszystko sprawia — według Casavoli — wrażenie, że dzieła Gaiusa pisane były głównie dla użytku w szkole, o czym zresztą mają świadczyć tytuły jego dzieł *commentarii*, które odnoszą się nie tylko do Instytucji.

W podobnym sensie wypowiada się Kaser. Autor ten nie stawia już dziś sprawy tak drastycznie, jak czynił to w 1953 r. w artykule *Gaius und die Klassiker*¹¹ i powiada, że chętnie wycofa się z określenia — przejętego zresztą od Beselera — że Gaius nie był klasykiem. Kaser wysuwa obecnie tezę, że Gaius był prawdziwym klasykiem, ale klasykiem zupełnie odmiennego typu niż większość innych: był klasykiem nauczającym w szkole prawniczej (s. 47). Fakt nie cytowania Gaiusa przez współczesnych mu można wytłumaczyć tym, że wszystkie jego dzieła miały charakter wyłącznie dydaktyczny (*Kurzlehrbücher zitiert man nicht*). W okresie klasycznym juryści praktycy stosowali metodę kazuistyczną. W przeciwieństwie do nich, u Gaiusa mamy do czynienia z metodą scholastyczną, polegającą na przedstawieniu materiału posegregowanego ze względów dydaktycznych na *genera* i *species*. W tym sensie — zdaniem Kaser — Gaius był prekursorem szkół prawniczych ze wschodniej części imperium rzymskiego i późniejszych scholastów bolońskich.

Poglądy te wywołały ostry sprzeciw wielu dyskutantów. Wysuwano (Grosso), iż twierdzenie, że Gaius był prekursorem postklasyków (*giurista prepostclassico*) jest w rzeczywistości tylko kwestią terminu: jest odwróceniem twierdzenia, że Gaius był klasykiem ze szkoły, w odróżnieniu od klasyków z praktyki (s. 33). W rzeczywistości — według Grosso — Gaius był jak najbardziej klasykiem: przedstawiał bowiem prawo klasyczne, z przewagą ius civile. Przedstawiał to prawo w formie wykładu elementarnego, który następnie był spożytkowany przez postklasyków w ich szkołach prawniczych (s. 33). Biscardi (s. 15) podkreśla, że nie wydaje się możliwe, aby w czasach Gaiusa odróżniano *giurista* od *maestro di diritto*. Wszyscy juryści uczestniczyli w tym okresie w tworzeniu systemu prawnego. Pescani (s. 82-83) uważa, że Gaius był w Instytucjach *eminentermente pratico e per nulla affatto teorico*. Wykładał on swym uczniom prawo, które miało być stosowne i dlatego można go traktować jako *uno degli scrittori più „pratici” del suo tempo*. Robbe (s. 114) twierdzi, że teza o *non classicità di Gaio* jest *antistorica*. Wreszcie Scherillo (s. 153) uważa, że nie można — tak jak czyni to Casavola — traktować Gaiusa jako *un modesto pedagogo*. Autor Instytucji musi być traktowany jako wielki jurysta. Scherillo czyni tu analogię z dzisiejszymi wybitnymi uczonymi, zajmującymi się wykładem Instytucji: nikt przecież z tego tylko powodu nie może czynić im zarzutu, że nie są wielkimi prawnikami.

Spór co do tego czy nazwiemy Gaiusa „klasykiem”, „postklasykiem” czy też „prekursorem postklasyków” jest właściwie sporem czysto terminologicznym. Z pewnością ma rację Casavola, łączący działalność Gaiusa ze szkołą prawa w odmiennym znaczeniu od szkół okresu republikańskiego, w których uczniowie (*auditores*) asysto-

¹¹ ZSS, t. LXX, 1953, s. 127 i n.

wali przy spełnianiu funkcji jurystów polegającej na *respondere, cavere, agere*, ucząc się przy tej okazji prawa w czasie jego zastosowania praktycznego¹². Gaius był nauczycielem prawa w szkole prawniczej nowego typu, który pojawił się w okresie pryncypatu¹³. Casavola zawęża jednak postać Gaiusa czyniąc z niego skromnego pedagoga, którego jedynym celem byłoby wyuczenie prawa uczniów szkoły prawniczej, nie wychodzącego poza wąski zakres swych obowiązków dydaktycznych¹⁴. Gaius w ujęciu Casavoli ma w sobie coś z *typisches Schulmeistergesicht*, podobnie jak widział go Jhehring. Jak jednak słusznie podnosi Kaser (s. 43) tego rodzaju sposób widzenia osoby Gaiusa, oparty na modelu nauczyciela szkoły elementarnej, niesłusznie pomniejsza jego wartość.

Znaczenie Gaiusa dla nauki prawa polega głównie na tym, że system jego Instytucji, poprzez Instytucje justyniańskie oddziaływał i oddziaływa nadal na współczesne kodyfikacje prawa cywilnego. Czy jednak system ten jest wyłączną zasługą Gaiusa (Kaser, s. 43), czy też wyrastał on z tradycji wcześniejszych systemów *ius civile* (Scherillo, s. 145 nn)¹⁵?

Idea stworzenia naukowego systemu prawa, na podstawie zdobyczy myśli greckiej o systematyce — *τεχνη* — była o wiele wcześniejsza niż dzieła Gaiusa. Cicero (*De oratore* I. 190) pisze, jak jego zdaniem powinien wyglądać należycie zbudowany system prawa: Całe prawo cywilne należy rozdzielić na niewielką ilość *genera*, które następnie powinny być podzielone na poszczególne zagadnienia, które dopiero mogą zostać należycie opisane i zdefiniowane. Prawo cywilne powinno zostać sprowadzone *in artem*, podobnie jak zostało to już zrobione w innych naukach: w muzyce, geometrii, astrologii, gramatyce¹⁶. Sam Cicero — o czym nas informuje A. Gellius¹⁷ — był autorem niezachowanej, niestety, pracy o systematyce prawa (*De iure civili in artem redigendo*).

Zdaniem Pomponiusa¹⁸ autorem pierwszego prawdziwie naukowego systemu prawa był Q. Mucius Scaevola (*ius civile primus constituit generatim in libros decem et octo redigendo*). Natomiast Cicero wypowiada się za priorytetem Serviusa Sulpiciusa Rufusa¹⁹. Rozstrzyganie komu należy się pierwszeństwo w stworzeniu tego rodzaju systemu jest nieistotne. Z przekazów Cicerona i Pomponiusa można jednak wywnioskować, że w połowie I w. p.n.e. zaczęły powstawać opracowania prawa uwzględniające zasady systematyki naukowej²⁰.

¹² Por. Cicero, *Brutus* 306: — — *qui quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat*.

¹³ Por. D.1.2.2.47 - 48 (Pomp. Enchirid).

¹⁴ Wyciąganie jakichkolwiek wniosków z faktu, że Gaius nazywał swe prace *commentarii* (Casavola, s. 5) jest pozbawione podstaw, co zresztą słusznie podkreśla Biscardi (s. 17). *Commentarius* nie stanowił synonimu podręcznika, lecz oznaczał *Liber*, lub część większego dzieła (tak wyraźnie traktuje to np. Gaius w Inst. 2.145). Np. Iavolenus (D.35.1.54. pr.), w odniesieniu do dzieł G. Cassiusa, używa też określenia *commentarii*.

¹⁵ Por. G. Scherillo, *Il sistema civilistico*, Studi Arangio-Ruiz, t. IV, 1953, s. 465. Casavola (s. 8) uważa, że ustalenie czy Gaius stworzył system oryginalny jest nie możliwe.

¹⁶ Cicero, *De oratore* 1.190: *Si enim aut mihi facere licuerit, quod iam diu cogito, aut alius quispiam aut me impedito occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius civile in genera digerat, quae perpaucis sunt, deinde eorum generum quasi quaedam membra disperiat, tum propriam cuiusque vim definitione declaret, perfectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam atque uberem quam difficilem et obscuram*. Por. Cicero, o.c., 1.187; 189 oraz *Topica* 28.

¹⁷ A. Gellius, N. A. 1.22.7.

¹⁸ D.1.2.2.41.

¹⁹ Cicero, *Brutus* 152; *De oratore* 1.185.

²⁰ Q. M. Scaevola był konsulem w r. 95 p.n.e. Praca Serviusa musiała się ukazać pomiędzy r. 55 a 46 p.n.e.: Kiedy Cicero pisał *De oratore* w 55 r. praca Serviusa jeszcze nie była ukończona. W *Brutusie* (152) — napisanym w r. 46 — wspomina już o pracy Serviusa.

Pytanie, o ile można brać za wiarygodne stwierdzenia Cicerona i Pomponiusa, że Q. Mucius i Servius rzeczywiście stworzyli system, który mógł odpowiadać wyłożonym przez Cicerona zasadom *ars* (τέχνη). Zagadnienie to jest sporne i chyba nie do rozwiązania: Zarówno systemy tych dwóch autorów, jak i inne systemy układu prawa poprzedzające Instytucje Gaiusa, dają się odtworzyć jedynie na podstawie danych fragmentarycznych²¹, co nie pozwala na należyłą ocenę ich poprawności.

Gaius miał, w porównaniu z innymi jurystami, to „szczęście”, jego Instytucje zachowały się niemal w całości. Co moglibyśmy dziś wiedzieć o treści, a w szczególności o układzie Instytucji, gdybyśmy nie dysponowali tekstem weroneńskim i jego uzupełnieniami²². Nasze wiadomości o Instytucjach opierałyby się jedynie na podstawie 15 fragmentów przekazanych w Digestach justyniańskich (9 fragmentów z ks. I, 5 fragmentów z ks. II oraz 1 fragment z ks. III) i na podstawie wzmianek w konstytucjach *Omnem* (§ 1) oraz *Imperatoriam* (§ 2). Stworzenie pełniejszej palingenesiae Instytucji Gaiusa byłoby jednak, na tej podstawie, niemożliwe²³. Tak samo zresztą, jak niemożliwe jest pełne odtworzenie Instytucji innych autorów: Florentinusa, Ulpiana, Paulusa, Callistrata, Marciana²⁴.

²¹ Zagadnienie systematyki dzieł przedstawiających system *ius civile* zob. G. Scherillo, *Il sistema civilistico*, s. 445 n. Zestawienie literatury por. też W. Wołodkiewicz, *Obligaciones ex variis causarum figuris. Studia nad źródłami zobowiązań w rzymskim prawie klasycznym*, Warszawa 1968, s. 61 uw. 68.

²² Niewiele przyczyniłby się do poznania twórczości Gaiusa znacznie okrojony wykład zawarty w *Gai epitome*.

²³ Istnienie Instytucji Gaiusa jest dla współczesnych badaczy tak oczywiste, że nawet Lenel w *Palingenesia iuris civilis* (t. I, szp. 242 fr. 404 - 417) nie cytuje fragmentów Instytucji przekazanych w Digestach. Przeprowadzenie takiej palingenesiae byłoby jednak ze wszechmiar pożyteczne: uzmysławiałoby różnicę w naszych wiadomościach o Gaiusie i innych jurystach, których spuścizna została przekazana jedynie w Digestach; byłoby celowe również i dlatego, że niektóre fragmenty z Digestów stanowiły podstawę odtworzenia brakujących miejsc Instytucji Gaiusa (D.9.1.9; D.1.7.28; D.28.3.13). Ilustrację stanowić może poniższa tabelka:

	Fr. Inst. Gaiusa przekazane w Digestach	Odpow. Gai Institutiones	Odpow. Inst. jist.	Przedmiot
1.	D.1.1.9	1.1 (część. uzup. z Dig.)	I.1.2.1	<i>De iure civili et naturali</i>
2.	D.1.5.1	1.8	I.1.2.12	<i>De iuris divisione</i>
3.	D.1.5.3	1.9	I.1.3. pr.	<i>Summa divisio de iure personarum</i>
4.	D.1.5.6	1.11	por. I.1.4. pr. por. Marcianus (D.1.5.5. pr., I.1.8. pr. - 2 I.1.9. pr. I.1.11.1; 9; 11 I.1.12.7	<i>Libertini</i>
5.	D.1.6.1	1.48; 50 - 53		<i>Divisio personarum sui iuris — alieni iuris</i>
6.	D.1.6.3	1.55		<i>Liberi in potestate</i>
7.	D.1.7.2	1.98 - 99; 103; 107		<i>Adoptio</i>
8.	D.1.7.28	1.133 (uzup. z Dig.)		<i>Emancipatio</i>
9.	D.26.4.7	1.156	I.1.15.1	<i>Agnatio</i>
10.	D.1.8.1	2.2; 3; 8 - 14	por. I.2.1	<i>De rerum divisione</i>
11.	D.41.3.37	2.50 - 51	I.2.6.5; 7	<i>Usucapio (furtum)</i>
12.	D.41.1.10	2.86 - 93	I.2.9. pr. - 4	<i>Adquirere per nosmet ispos, per eos quos in potestate habemus</i>
13.	D.28.1.4	2.114		<i>Testamenti factio</i>
14.	D.28.3.13	2.133 - 134 (uzup. z Dig.)	I.2.13.2	<i>De iniusto rupto testamento</i>
15.	D.44.7.2	3.135 - 137	I.3.22. pr. - 3	<i>Consensu fiunt obligationes</i>

Nie wydaje się możliwe udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy Gaius stworzył system oryginalny, czy też wzorował się na systemie uprzednio już istniejącym²⁵. Jedno jest pewne: Gaius jest pierwszym znanym nam autorem Instytucji, zajmującym poczesne miejsce w literaturze izagogenicznej prawa rzymskiego²⁶.

Instytucje Gaiusa stanowią pierwsze, znane nam w całości, praktyczne zastosowanie, w dziedzinie prawa, nauki o konstrukcji naukowej — *τέχνη*, wykładanej w Rzymie niejednokrotnie już przez Cicerona. Dla Gaiusa podstawowym problemem w Instytucjach było stworzenie schematu wykładu, który umożliwiłby mu przedstawienie materiału posegregowanego na *genera* i *species*. Gaius był jurystą, który dążył do przedstawienia materiału w sposób pełny. Jego programowa niejako wypowiedź w tym względzie zawarta jest w komentarzu do ustawy XII tablic (D.1.2.1): — *sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret* —.

Zastosowanie przez Gaiusa podziału na *genera* i *species*, jako podstawy do schematu wykładu, daje się w wyraźny sposób wyczytać z konstrukcji Instytucji. Zgodnie z nauką o topikach pojęcia *genus* i *species* mogły mieć podwójną funkcję: 1) przy *definitio per divisionem*, przy której cały *genus* winien dzielić się w zupełności na poszczególne *species*²⁷, 2) *genera* i *species* mogły spełniać funkcję semantyczną jako *loci* (τόποι), które odpowiadają sobie i uzupełniają się wzajemnie zgodnie z zasadą, że to co da się sprowadzić do *genus* może być sprowadzone również do *species* i na odwrót²⁸. Ta druga funkcja podziału na *genera* i *species* spełnia rolę klasyfikacyjną: *genera* dzielią się na *species*, które z kolei stanowią podstawę do dalszego podziału *in genera*²⁹.

W Instytucjach Gaiusa terminy *genus* i *species* łączą się niejednokrotnie ze schematem podręcznika³⁰. Za podstawę schematu wykładu służą juryście takie podziały, jak np.: podział całego prawa na dotyczące *personae*, *res* i *actiones* (1.8), ludzi na wolnych i niewolników (1.9), rzeczy na *corporales* i *incorporales* (2.12), *res*

24

Autorzy, których Instytucje zostały we fragmentach przekazane w Digestach	Liczba ksiąg	Liczba fragmentów przekazanych w Digestach
Florentinus (II w. ?)	12	41
Ulpianus (I poł. III w.)	2	15
Paulus (I poł. III w.)	2	4
Callistratus (I poł. III w.)	3	5
Marcianus (2 poł. III w.)	16	142

Z cytowanych w Digestach fragmentów Instytucji zostały wykorzystane również w Instytucjach justyniańskich prace Florentinusa, Ulpiana i Marciana.

²⁵ Por. w omawianym zbiorze: F. Casavola (s. 8), M. Kaser (s. 43 - 44), G. Scherillo (s. 145 i n.).

²⁶ Sporna może być kwestia, kiedy żył Florentinus. Tradycyjnemu pogładowi (Lenel, *Paling.* t. I, szp. 171), że autor ten żył w okresie Ulpiana i Paulusa, przeciwstawił się Schulz (*Geschichte*, s. 189), wywodząc, że Florentinus był pierwszym, żyjącym przed Gaiusem, autorem Instytucji. Nie wdając się w ocenę słuszności jednej lub drugiej teorii należy jednak podkreślić, że niczego nie dowodzi argument Schulza, który widzi potwierdzenie swej tezy w tym, że w indeksie florentyńskim Florentinus jest wymieniony przed Gaiusem: W indeksie tym Q. M. Scaevola występuje przecież po Papinianie.

²⁷ Por. Cicero, *Topica* 28; *Orator* 117.

²⁸ Zagadnienie to z powołaniem literatury zob. W. Wołodkiewicz, o.c., s. 58 - 63.

²⁹ Por. Cicero, *De oratore* 1.189; *Topica* 33; 40.

³⁰ Por.: Gai 1.188; 3.88 - 89; 4.1; 4.34 - 35.

incorporales na spadek, *ususfructus* i *obligationes* (2.14), zobowiązań na powstające z kontraktu lub deliktu (3.88), kontraktów na dochodzące do skutku *re, verbis, litteris, consensu* (3.89). Zadanie systematyzujące mają tak często występujące w Instytucjach *divisiones*, czy też używanie słowa *omnis*³¹.

Gaius jest dla nas przede wszystkim autorem Instytucji. To jego dzieło zaciążyło najbardziej na dzisiejszym ujęciu osoby Gaiusa. Był on jednak również autorem wielu innych prac (w Digestach justyniańskich powołanych jest 19 jego prac), których niestety nasza znajomość nie jest tak pełna, jak Instytucji. Potrzebę prowadzenia szerokich badań nie tylko nad Instytucjami, lecz również innymi dziełami Gaiusa podkreśla słusznie w swej wypowiedzi Kaser (s. 45).

Szczególnie duże znaczenie dla oceny twórczości Gaiusa i ewolucji jego poglądów ma kwestia autentyczności jego pracy przekazanej w Digestach justyniańskich pod tytułem *Res cottidianae sive aureorum*. Zagadnienie sporu co do pochodzenia *Res cottidianae* zostało w omawianym zbiorze jedynie zasygnalizowane. Konieczność prowadzenia badań nad stosunkiem Instytucji do *Res cottidianae* podkreśla dobitnie Archi (s. 12-13) oraz Kaser (s. 45). Zagadnienie to porusza również Liebs (s. 63 nn). Kaser w swej wypowiedzi celowo nie porusza szerzej problemu *Res cottidianae*, uważając go — jak powiada — za „rozżarzone żelazo”, którego lepiej nie dotykać³².

Res cottidianae — dzieło, którego fragmenty zostały przekazane w Digestach justyniańskich pod imieniem Gaiusa wywoływało i wywołuje gorące spory co do jego autentyczności³³. Porównanie zachowanych fragmentów *Res cottidianae* z Instytucjami Gaiusa pozwala przyjąć, że brak jest dostatecznych podstaw do kwestionowania pochodzenia *Res cottidianae*, jako całości, od Gaiusa. Różnice w obu pracach można wytłumaczyć różnicą w ich zakresie, jak również postępowaniem samego Gaiusa³⁴.

Omawiany zbiór stanowi niezmiernie ciekawe zestawienie stanu obecnych badań nad Gaiusem. Wskazuje, raz jeszcze, że pomimo intensywnych badań nad Gaiusem, w ciągu ostatnich 150 lat od odkrycia rękopisu weroneńskiego, nauka prawa rzymskiego nie powiedziała jeszcze w tej sprawie ostatniego słowa. Problem Gaiusa stoi ciągle otworem przed badaczami prawa rzymskiego.

WITOLD WOŁODKIEWICZ (Warszawa)

Album J. Balon, Namur 1968, wyd. Les Anciens Établissement Godenne, s. LIV, 493, 18.

Józef Balon-Perin urodzony 27 IV 1894 r., prawnik z wykształcenia, adwokat, historyk amator o dużym dorobku naukowym, którego znaczenie wybiega daleko poza granice Belgii, członek wielu towarzystw naukowych krajowych i zagranicznych, to postać coraz rzadziej spotykanego dziś „prywatnego uczonego”. Pasję naukową w zakresie historii odkrył on w sobie bardzo wcześnie, w czasie pobytu w niemieckich obozach jenieckich w latach 1914-1919. Dziś bibliografia prac tego

³¹ Zestawienie użycia tych terminów w Instytucjach zob. W. Wołodkiewicz, o.c., s. 49-51.

³² M. Kaser (s. 41): „Non voglio toccare qui il ferro ardente delle *Res cottidianae sive aureae*”.

³³ Zestawienie literatury zob. W. Wołodkiewicz, o.c., s. 11-12 w uwagach.

³⁴ Kwestii tej autor niniejszego poświęcił cały rozdział wspomnianej pracy (s. 11-42). Do zbliżonej konkluzji dochodzi ostatnio Wubbe, zajmujący się kwestią stosunku Gai 3.90 do D.44.7.1.2-6 (F. B. J. Wubbe, *Gaius et les contracts réels*, TR, t. XXXV, 1967, s. 524).